

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.1.33>

О. І. Воронкова

аспірантка

Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»

ДЖЕРЕЛА ПРАВА ЯК СКЛАДОВА МОДЕЛІ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЮ СФЕРОЮ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню розуміння поняття «джерела права», їх структури як складової моделі правового забезпечення публічного управління інформаційною сферою України в умовах сталого розвитку. Зазначена модель розроблена під конкретний публічно-правовий вимір та враховує Концепцію сталого розвитку й особливу роль інформаційної сфери України. Визначено місце та роль джерел права у досягненні мети соціальної надсистеми. Висунуто гіпотезу: «юридичні джерела права постають складовою моделі правового забезпечення публічного управління інформаційною сферою України». Реалізовано три етапи перевірки гіпотези, виходячи із особливостей розуміння джерел права в межах різних типів праворозуміння. Перший етап пов'язаний із визначенням правової природи та особливостей джерел права. Другий етап присвячений розкриттю структурних елементів джерел права. Третій етап - виявив вплив тенденцій розвитку публічного управління та інформаційної сфери на особливості формування джерел права.

Запропоновано та обґрунтовано концепцію формування джерел права, яка виходить із позиції «плюралізму джерел права». Зазначена концепція враховує положення іншої концепції – правового забезпечення публічного управління інформаційною сферою України. Концепцією встановлено, що застосування інклюзивного юридичного позитивізму підтверджує справедливість висунутої гіпотези. Завдяки взаємодії складових моделі правового забезпечення (зокрема, джерел права, суб'єктів публічного управління) до інклюзивного юридичного позитивізму опосередковано додається природно-правова концепція та концепція солідаризму. Встановлено, що умови глобальної цифрової трансформації впливають на виникнення нових типів джерел права (алгоритми, смарт-контракти, міжнародні техстандарти та ін.) відповідно до новітніх напрямів цифрового права та права штучного інтелекту (AI-права).

Ключові слова: юридичні (формальні) джерела права, неформальні джерела права, типи праворозуміння, природа права, інклюзивний юридичний позитивізм, цифрове право, цифрова трансформація, правове забезпечення, публічне управління, інформаційна сфера України, Цілі сталого розвитку.

Постановка проблеми. Аналіз положень Національної доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» засвідчив, що певна кількість завдань пов'язана із напрямом – «ефективне управління». Водночас, використання різноманітних інструментів інформаційного суспільства (правових, організаційних, технологічних та ін.) дозволить трансформувати державне управління у публічне управління, залучаючи інституції громадянського суспільства

та суб'єктів господарювання до управління публічними справами. У свою чергу, зазначена тенденція та процеси цифровізації здійснюють свій вплив на трансформацію джерел права та розуміння природи права. Таким чином, тема статті є актуальною, а її розкриття – своєчасним.

Мета дослідження. Ґрунтуючись на нормативно-правовій базі, результатах існуючих доктринальних досліджень, системному світорозумінні, визначитися

із розумінням поняття «джерела права», з'ясувати структуру джерел права як складової моделі правового забезпечення публічного управління інформаційною сферою України в умовах сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Насамперед підкреслимо, що дослідженню змісту, правової природи та особливостей джерел права (у тому числі, юридичних) присвячено чимало праць таких дослідників як: В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, А. В. Баран, І.С. Гриценко, К. В. Горобець, Н.С. Жук, В. С. Журавський, О. В. Зайчук, М.І. Козюбра, Л. А. Луць, Р. П. Луцький, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, О. В. Петришин, П.М. Рабінович, О. Ф. Скакун, Р.Б. Тополевський, В.М. Шаповал, Ю. В. Цуркан-Сайфуліна. Серед зарубіжних дослідників, зокрема: Ж.-Л. Бержель, Г. Кельзен, М. Крамер, Дж. Раз, П. Сандевуар, Ф. Хайек, Г. Харт тощо. У свою чергу, акцентуємо увагу на певних теоретичних питаннях, які відображають складність проблематики джерел права та дозволять усвідомити доцільність комплексного дослідження. Передусім зазначимо, що термін «джерело» у контексті «закону та права» (як воля богів щодо регулювання відносин між людьми) вперше застосував Тіт Лівій по відношенню до «законів XII таблиць», вважаючи їх «джерелом усього публічного та приватного права» [1, с. 50].

Аналіз літератури, присвяченої актуальним питанням правової природи «джерел права», дозволяє цілком погодитися із висновком Н.М. Пархоменко: «джерела права як об'єкт пізнання правової науки – це складне поліструктурне явище взаємопов'язаних компонентів – різних джерел права» [2, с. 12]. Наприклад, М. Тутунару вказує, що термін «джерело права» розуміється по-різному, у залежності від генетичної (фактори, що впливають на походження) чи гносеологічної концепції [3, с. 403]. К. Ю. Ісмайлов визначає джерело права як «заснований на принципі верховенства права легітимний спосіб зовнішнього вираження і закріплення правових норм у легальних і доступних формах» [4, с. 102]. У свою чергу, В.В. Попко, посилаючись на відомого французького теоретика права Жан-Луї Бержеля, також

акцентував увагу на проблемі визначення поняття «джерело права» (зокрема, отождолення змістовних та формальних джерел права) [5, с. 168].

Автори академічного курсу також пропонують «джерело права» розуміти у різних контекстах: 1) як соціальної категорії (пам'ятки історії); 2) у генетичному розумінні (матеріальні й ідеологічні умови формування права), 3) у юридичному значенні (форми зовнішнього вираження права); 4) як правотворчої діяльності [6, с. 335]. Наприклад, К.Ю. Ісмайлов, аналізуючи етимологію слова «джерело» та прагнучи застосувати його значення у контексті права, запропонував класифікацію факторів, які можна розуміти як «джерела права»: 1) матеріальні; 2) ідеологічні; 3) формальні; 4) ретроспективні [4, с. 17]. Водночас, Н. М. Пархоменко з цього приводу відмічає, що «всі вчені однаково розуміють джерела права як чинники, які творять право; суперечки починаються при вирішенні питання, що має вважатися чинниками, які створюють право» [7, с. 39].

Провівши відповідне дослідження, С.М. Мельничук (посилаючись на К. Осаке) акцентує увагу на тому, що «джерела права» досліджуються у різних значеннях: 1) як буквально джерело права – офіційний документ, що містить норми права; 2) як формальне джерело – владний суб'єкт, який визначає зміст джерела права; 3) як історичне джерело права – принципи та умови, які сприяли формуванню правової системи в цілому; 4) як юридичні джерела права – визнання форм, завдяки яким право стає реальністю [8, с. 166].

У свою чергу, О.М. Москаленко при визначенні джерел права пропонує застосовувати критерії, які дозволяють відокремити їх від інших правових явищ, зокрема: 1) наявність у джерелі норм права; 2) загальнообов'язковість джерела; 3) офіційно-документарна форма; 4) визнання державою за формою вираження права статусу «джерело права» [9, с. 6]. Як відмічає В.А. Ватрас, «в юридичній доктрині XIX ст. склалося розуміння джерел права в матеріальному сенсі (соціально-політичні причини, умови виникнення права, які визначають його

зміст) та у формально-юридичному сенсі (зовнішні форми вираження права, що надають йому характер офіційних правових норм)» [10, с. 67].

Питання співвідношення «змісту» та «форми» джерел права перебуває постійно у фокусі досліджень. З цього приводу І. В. Арістова та Р.І. Стадник вказують, що «саме в межах позитивістської школи права основна наукова дискусія розвернулася навколо співвідношення понять «джерело права» і «форма права» [11, с. 17]. Узагальнюючи власні дослідження, Н.М. Пархоменко виділяє три основні наукові позиції щодо співвідношення поняття «джерела права» та «форми права». За першою позицією йдеться про «цілковите ототожнення або зрівняння понять «форми та джерела»» [12, с. 57]. Відповідно, за другою позицією – «розподіл понять», тобто «одне з розуміння поняття джерела права збігається з формою або одне із значень форми збігається із джерелом» [12, с. 57]. Нарешті, третя позиція наполягає на «цілковитому розподілу понять без збігу і за наявності інших додаткових термінів, що слугують зіставленню змісту й форми» [12, с. 57].

Також слід враховувати що, незважаючи на проведену низку наукових досліджень, як зазначає Н. С. Хомюк, «цілісне уявлення про систему джерел права відсутнє в українській юридичній науці» [13, с. 4]. Зокрема, порівнюючи між собою поняття «система права» та «система джерел права», Н.М. Пархоменко підкреслює, що «система права відповідає філософській категорії «зміст» і становить внутрішню структуру права, відповідно до характеру регульованих ним суспільних відносин». У свою чергу, «система джерел права відповідає категорії «форма» і становить сукупність формально-юридичних джерел права» [14, с. 13, 14].

Узагальнюючи, слід дійти висновку, що «джерела права» потребують ґрунтовного дослідження у різних аспектах та на різних рівнях. При цьому, враховуючи можливості системного підходу, слід розглядати «джерела права» як системне утворення, важливу роль у якому відіграють «зв'язки між елементами системи». Водночас, спеціальної уваги потребує

питання визначення місця та ролі джерел права у досягненні мети певної соціальної надсистеми. Вважаємо, що на сьогодні зазначеному питанню не приділяється достатньої уваги, і в межах цієї статті буде проведено відповідне дослідження.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо за доцільне нагадати, що у авторській статті [15] було запропоновано та обґрунтовано концепцію та модель правового забезпечення публічного управління інформаційною сферою України в умовах сталого розвитку. Запропонована модель є системним утворенням, а також враховує необхідні та достатні умови формування моделі, зокрема: 1) розуміння публічного управління як публічного урядування; 2) співвідношення публічного управління та публічного адміністрування; 3) модель розробляється під конкретний публічно-правовий вимір та враховує Концепцію сталого розвитку й особливу роль інформаційної сфери України; 4) системна форма організації правового забезпечення; 5) структурні елементи моделі – суб'єкти правового забезпечення, об'єкт правового забезпечення, норми та юридичні джерела права, правові інструменти; 6) ідентифікація переліку юридичних джерел права.

У статті акцентувалася увага на необхідності комплексного дослідження кожного структурного елементу моделі правового забезпечення публічного управління інформаційною сферою України. Це зумовлює, зокрема, і дослідження юридичних джерел права. Водночас, у авторській публікації, відповідно до методології дослідження, було висунуто гіпотезу щодо складових моделі та їх компонентів, яка буде перевірятися під час подальших досліджень.

Що стосується юридичних джерел права, то будемо послідовно перевіряти наступні гіпотези: 1) «юридичні джерела права мають бути складовою моделі правового забезпечення публічного управління інформаційною сферою України»; 2) «юридичні джерела права» розуміються як система нормативно-правових актів (національних та ратифікованих міжнародних), які регулюють суспільні відносини, що виникають під час публіч-

ного управління інформаційною сферою України, а також національних нормативно-правових актів правоустановчого характеру (правоустановчі акти органів публічного управління інформаційною сферою України)». Перша гіпотеза буде перевірена у даній статті, а друга гіпотеза – у наступній публікації.

У статті відстоюється позиція, що для досягнення поставленої мети необхідно: 1) акцентувати увагу на визначенні та розумінні правової природи та особливостей джерел права; 2) розкрити розуміння структурних елементів джерел права; 3) встановити вплив тенденцій розвитку як публічного управління, так і інформаційної сфери на особливості формування джерел права на сучасному етапі розвитку України та у перспективі.

У роботі пропонується розпочати перевірку гіпотези із визначення правової природи джерел права та їх особливостей. На нашу думку, належною підставою для такого дослідження буде з'ясування особливостей розуміння джерел права в межах різних типів праворозуміння, які знаходили своє відображення у різноманітних концепціях та школах на протязі усіх етапів формування права як соціального феномену. Передусім, слід зазначити, що питання, пов'язані із визначенням «природи права», відображають одну із основних теоретичних проблем юриспруденції, що, у свою чергу, сприяло виникненню різноманітних наукових шкіл, концепцій розуміння права та відповідних методологічних підходів. Результатом цієї діяльності є формування типів праворозуміння.

Отже, усвідомлюється пряма залежність розуміння змісту поняття «джерела права» від типу чи концепції праворозуміння (у залежності від обраного критерію поділу). Наприклад, на думку М. І. Козюбри, якщо критерієм розподілу типів праворозуміння вважати критерій «юридико-світоглядний», то слід говорити про «наддержавно-природне, державне чи реально-життєве» [16, с. 33].

Водночас, проведений аналіз дозволяє встановити наявність класичних та некласичних концепцій праворозуміння. Серед класичних йдеться про: 1) природ-

но-правовий тип праворозуміння; 2) юридичний позитивізм; 3) соціологічний тип праворозуміння [17, с. 15]. А некласичні концепції представлені, передусім, інтегративним типом праворозуміння. Також корисним для усвідомлення різниці між типами праворозуміння (а, отже, і особливості джерел права) є наступне узагальнення Б.В. Малишева. Дослідник, взявши за критерій «легітимацію права», поділяє концепції праворозуміння на три групи. До першої («внутрішня легітимація права») відноситься класичний позитивізм («праву слід підкорятися з огляду на його властивості та державний примус, який здійснюється на підставі самих норм права... теза про заперечення необхідності критики змісту права») [18, с. 263]. До другої групи («зовнішня легітимація права») – усі інші концепції (юснатуралістичні, соціологічні, герменевтичні, феноменологічні) – це протилежний підхід, при якому «заперечується субстанційність права, яке розчиняється в інших явищах» [18, с. 263]. До третьої групи («подвійна легітимація») – відноситься концепція «м'якого позитивізму» (інклюзивний позитивізм), згідно з якою «норм права слід дотримуватися не лише через державну владу (самолегітимація права), а й через те, що право є зовнішньо легітимним, оскільки відповідає вимогам суспільної моралі» [18, с. 263]. Тобто, на думку Б.В. Малишева, саме у межах «м'якого позитивізму» здійснено спробу надати праву максимально збалансованого характеру легітимації» [18, с. 263]. На нашу думку, враховуючи особливості формування публічного управління (у тому числі інформаційною сферою України), пропозиції Б.В. Малишева щодо розуміння інклюзивного позитивізму заслуговують на увагу та можуть бути використані у подальшому.

Поглиблюючи дослідження особливостей типів праворозуміння (та, відповідно, джерел права), слід взяти до уваги висновки К.В. Горобця, який відмічає, що «у сучасній юридичній літературі праворозуміння трактують, виходячи з декількох позицій: як наукову парадигму, як методологічний підхід, як наукову школу» [19, с. 213]. При цьому, як зазначає дослідник, переважає позиція «науко-

вої парадигми». Разом з тим, важливими є зауваження щодо доцільності розуміння концепцій праворозуміння «з позицій науково-дослідних програм, що відкриває перспективи щодо системної інтерпретації концепту права» [19, с. 216]. К.В. Горобець акцентує увагу на тому, що саме розгляд праворозуміння як науково-дослідної програми (в інтерпретації І. Лакатоса) постає «найбільш точним з точки зору відображення основних властивостей і функцій» [19, с. 216]. Посилаючись на І. Лакатоса, К. В. Горобець зазначає: «кожен тип праворозуміння має містити у своїй основі таку ідею, яка в своїй сутності є сконструйованим концептом права» [19, с. 216]. На нашу думку, підхід, запропонований К.В. Горобцем щодо визначення «концепту права» в межах кожного типу праворозуміння, є важливим етапом застосування системного підходу до визначення змісту типів праворозуміння, особливостей змісту джерел права тощо. Цей підхід нами цілком поділяється та буде враховано у подальших дослідженнях.

Намагаючись ґрунтовно з'ясувати проблематику джерел права, надалі акцентуємо увагу на аналізі вказаних напрямів концепцій праворозуміння з метою виявлення особливостей розуміння та формування джерел права, а також перспектив їх розвитку для України. У свою чергу, це дозволить нам глибше розкрити тему правового забезпечення публічного управління інформаційною сферою України.

Передусім зазначимо, що поділ права на «природне» і «позитивне» вперше запропонував Авл Геллій, переклавши грецькі терміни *physei* («за природою») і *thesei* («за встановленням») як «*naturalis*» і «*positivus*» [20, с. 9]. Проведений аналіз літератури свідчить про існування низки наукових шкіл, які об'єднуються в межах єдиної концепції «природного права» (зокрема, історична, психологічна, соціологічна, юснатуралізм тощо), які виходять із ідеї, що об'єктивно існує вища (природна) справедливість або розумний порядок, що не залежить від державної волі. Виходячи із такого розуміння, природне право є еталоном (у тому числі і для позитивного права), а також є основою для критики несправедливих законів.

Наукова школа юснатуралізму, як систематизована філософсько-правова концепція (яка розвиває ідеї природного права), розуміє право як необхідність виявлення моральних принципів справедливості, розуму і природи людини. Посилаючи роль юснатуралізму, О.М. Шерedyкo вказує, що він постає «відправною точкою у процесі визнання, закріплення та забезпечення захисту прав людини» [21, с. 393].

На сьогодні формуються положення, які охоплюються оновленою концепцією – неонатуралізмом (сучасний юснатуралізм). Аналізуючи позиції Дж. Фінніса, Ю. Цуркан-Сайфуліна вказує, що «несправедливий закон є юридично дійсним і діючим, якщо він був уведений в дію з дотриманням формальних правотворчих процедур, однак він не може дати морального обґрунтування державному примусу, а отже, не має повністю обов'язкової сили для громадян» [22, с. 21]. Таким чином, висвітлюється проблема «легітимності права та закону»: чи постає правовим закон, оформлений належним чином, але не достатньо морально обґрунтований. До речі, прикладом реалізації положень юснатуралізму слугують положення Конституції України, зокрема: 1) людина, її життя, здоров'я, честь і гідність... визнаються найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3); 2) права і свободи не є вичерпними; конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (ст. 22). А на міжнародному рівні, зокрема – Загальна декларація прав людини 1948 р.

Історична школа права ґрунтується на ідеях римського права (підкреслюється значення певних правотворчих сил для формування джерел права). При цьому, право сприймається як історичне явище, що виникає і розвивається поступово та непомітно. І саме правовий звичай вважається основним джерелом права, тоді як закони є лише похідними від правового звичаю («звичаєве право»). Узагальнюючи результати досліджень історичної школи права, можна отримати висновок, що, на відміну від інших концепцій природного права, історична школа права чітко відмежовувала поняття «право» та

«закон». Водночас, на відміну від позитивістської концепції права, ці поняття не ототожнювалися.

У свою чергу, концепція позитивізму набула розвитку у XIX ст. Юридичні позитивісти, спираючись на відому філософську дистинкцію Д. Г'юма [25, с. 469–470], намагаються «розглядати право як воно є (law as it is), а не право, яким воно має бути (law as it ought to be)». Право (у контексті юридичного позитивізму Д. Остіна) може бути сформульовано принципом – «закон є закон» [26, с. 43]. К. Бергбом визнавав лише формалізовані джерела права (а правові звичаї набувають статусу джерел лише за санкцією держави). Тобто, ідеї К. Бергбома постають прикладом «жорсткого позитивізму», який актуальний для аналізу формальних джерел права. Подібної думки дотримується й Ф. Осман, вказуючи, що «джерела права» слід розуміти лише у контексті «документів, що містять в собі загальнообов'язкові веління держави» [27, с. 509–531].

У XX ст. юридичний позитивізм набуває розвитку, передусім у працях Г. Кельзена (згідно з якими право розуміється як ієрархічна система норм, відокремлена від моралі). Відповідно, зростають вимоги до розуміння «джерел права» (посилюється увага на формальності норм та логічній структурі системи права). Так формується нормативістська концепція права. Відповідно, джерелами права постають: закон (як вищий рівень у ієрархії) та підзаконні акти (накази, постанови тощо). Крім того, джерелом права також може бути визнане судове рішення, передусім в межах прецедентного права.

Певним недоліком нормативістської концепції при визначенні джерел права є, зокрема, ігнорування моральних та етичних норм, про що, наприклад, вказує Г. Харт [28, с. 190–198]. Узагальнюючи, зазначимо, що ідеї юридичного позитивізму, зокрема, виражені у ст. 8 Конституції України (принцип верховенства права), а ідеї нормативізму – в ієрархії джерел права.

До речі, поділ юридичного позитивізму на інклюзивний (м'який – «soft positivism») та ексклюзивний (жорсткий – «hard positivism») є результатом внеску праць Г. Харта та, у подальшому, дискусії між ним

та Р. Дворкіним. Зокрема, Г. Харт, враховуючи сучасний стан розвитку суспільних відносин, до змісту права пропонує включати лише «мінімальний зміст природного права», оперуючи при цьому «категорією «справедливість», зміст якої зводив до вимоги однакового застосування закону в однакових випадках» [18, с. 227].

Отже, ексклюзивний юридичний позитивізм виходить із того, що норми моралі не можуть бути джерелом права (оскільки право – це сукупність норм, встановлених державними органами, і не залежить від моральної цінності норм). У свою чергу, інклюзивний юридичний позитивізм – визнає можливість включення моральних норм до системи права за певних умов. До речі, досліджуючи особливості «soft positivism» («м'який позитивізм»), Б. В. Малишев доходить висновку, що ця версія позитивізму має інтегративний характер та «полягає в обмеженні правотворчої та інших функцій держави міжнародними стандартами прав людини й акцентуванням уваги на ціннісно-етичних змістовних характеристиках юридичних норм» [29, с. 8]. Також автор додає, що його значення посилюється «у привнесенні до загальнообов'язкової юридичної форми чітких природно-правових змістовних елементів, пов'язаних з основними правами людини» [18, с. 262]. На нашу думку, таке розуміння «м'якого позитивізму» є близьким до стандартів та принципів публічного управління, тому заслуговує на увагу та відображення особливостей цього підходу у нашій роботі у подальшому.

Поступово (наприкінці XIX ст. – на початку XX ст.) формувалася соціологія права (як результат взаємодії правознавства та соціології). З цього приводу І.Є. Переш та Р.М. Фрідманський зазначають, що «соціологія права виникла із протиріч між правом і життям» [30, с. 53]. Водночас, юристами було усвідомлено неможливість сформувати «соціально ефективне право» без урахування існуючих соціальних умов.

Зазначимо, що соціологічна школа права представлена низкою наукових напрямів, зокрема: 1) концепція «живого права»; 2) концепція солідаризму; 3) концепція інституціоналізму; 4) концепція прагматизму; 5) концепція інструменталізму;

6) концепція реалізму; 7) Гарвардська школа права; 8) юриспруденція інтересів [31, с. 257]. Представниками соціологічної школи права в Україні є, зокрема: С. В. Бобровник, С. С. Дністрянський, Б. О. Кістяківський, М. М. Ковалевський, Н. М. Крестовська, Л. А. Луць, М. І. Палієнко.

Аналіз результатів дослідження у межах зазначених наукових напрямів соціологічної школи права, а також врахування положень концепції правового забезпечення публічного управління інформаційної сфери України, дозволив дійти висновку щодо доцільності акцентування уваги на висвітленні концепції солідаризму. Слід зазначити, що безпосередньо термін «солідаризм» означає «діючий заодно, спільність інтересів, однотайність» (походить від франц. «solidarisme» (solidaire) [32, с. 5]. На нашу думку, цікавим, з наукової точки зору, постають дослідження О.С. Шевченко стосовно особливостей реалізації концепції солідаризму в Україні.

Серед іншого, авторка наголошує на тому, що «концепція солідаризму покликана бути духовним провідником нації, оскільки порядок вбачається у соціальній справедливості» [33, с. 2]. Дослідниця пропонує власне визначення «солідаризму», вбачаючи його як «модель, яка на протигагу ліберальним концепціям «невтручання», концепції марксистського колективізму, обґрунтовує необхідність державного регулювання, прийняття соціально зорієнтованих законів, принцип добровільності об'єднань і ґрунтується на ідеї солідарної взаємодії» [33, с. 32]. На нашу думку, таке визначення підкреслює актуальні питання, які необхідно враховувати у процесі правового забезпечення публічного управління інформаційною сферою України.

Узагальнюючи, слід підкреслити, що джерелами права в межах солідаристської концепції вважаються суспільні потреби, моральна згода, публічний інтерес; судова практика, принципи справедливості, моральні норми визнаються рівноправними джерелами поряд із законом. А правотворчість тлумачиться не тільки як діяльність держави, а і як результат соціального консенсусу.

Безумовно, необхідно приділити увагу розумінню джерел права в межах інтегративного типу праворозуміння, формування якого відбувалося в ХХ ст. як відповідь на обмеження класичних підходів – природно-правових, позитивістських та соціологічних. Наприклад, К.В. Горобець акцентує увагу на тому, що «інтегральне праворозуміння не пропонує жодного системного представлення права, натомість підмінюючи системність комплексністю, тобто, одночасністю розгляду права з різних позицій». Аналіз результатів досліджень І.І. Коваленко, П.М. Рабіновича, Г. Радбруха, Ю.В. Цуркан-Сайфуліної засвідчує, що інтегративне праворозуміння виходить із того, що право – це складне соціальне явище, яке не можна пояснити однією ознакою (наприклад, тільки законами або тільки мораллю); воно має багатокomпонентну природу (складається з норм, цінностей, реальної практики, традицій тощо). До того ж, право виконує функцію підтримання порядку, справедливості, комунікації в суспільстві. Також слід говорити про єдність формального і неформального у праві, тобто: законодавство, мораль, звичаї, судова практика – все це разом творить правову реальність. Зазначимо, що за цією концепцією, джерела права розглядаються не лише у формально-юридичному, а також у матеріальному, ідеологічному, соціальному та ціннісному аспектах.

Джерела права у цій концепції – це система взаємопов'язаних форм, що відображають різні аспекти правової дійсності. До речі, прикладом реалізації положень інтегративного підходу є, зокрема положення ст. 8 Конституції України, згідно з якими Конституційний Суд України використовує як норми, так і принципи права.

Важливо підкреслити, що в умовах розвитку інформаційного суспільства в Україні особливого значення набувають дослідження процесів цифровізації права, що зумовило введення у науковий обіг низки відповідних термінів, зокрема: «computer law» (комп'ютерне право); «cyber law» (кіберправо); «cyberspace law» (право кіберпростору); «web law» (веб-право); «digital law» (цифрове право); «ІТ-право», «інформаційне право» тощо [34; 35].

Досліджуючи особливості розвитку права у «цифрову епоху», Р. Є. Еннан, зокрема, вказує на актуальність процесу «цифровізації» права, під яким він розуміє «використання цифрових технологій для оптимізації правового регулювання, правовідносин, формування цивільного цифрового обороту, процедур створення нової цифрової реальності, яка також потребує правового регулювання» [36, с. 200].

Водночас, проведені дослідження дозволили переконатися, що на сьогодні у науковому середовищі відсутнє усталене визначення поняття «цифрове право». Наприклад, Р.Є. Еннан пропонує вважати цифрове право «комплексним міжгалузевим інститутом права, що об'єднує норми права, які регулюють правовідносини, що виникають у зв'язку з набуттям, здійсненням, відчуженням та захистом цифрових прав, а також із застосуванням цифрових технологій суб'єктами цифрового права» [36, с. 200]. У свою чергу, П. М. Дуравкін та І. І. Гафич пропонують цифрове право визначати як «сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з обігом (у тому числі персональних) даних у цифрових мережах» [37, с. 89].

Варто зазначити, що новітніми напрямками становлення цифрового права постають цифрове природне право та цифровий позитивізм. При цьому, джерелами цифрового природного права дослідники вважають передусім цифрові кодекси етики, висновки цифрових судів. Що стосується джерел права у межах «цифрового позитивізму», то, відповідно до концепції Рейденберга, відбувається розширення класичного розуміння джерел права, додаючи до них варіанти неформальних джерел: наприклад, 1) «код як закон» (смарт-контракти в блокчейні (наприклад, Ethereum), які автоматично виконують умови без участі судів; 2) певні технічні стандарти (зокрема, «RFC-документи», які стають стандартами, публікуються Інженерною радою Інтернету (IETF) і вважаються офіційними документами).

Окреме місце займають питання, пов'язані із формуванням та розвитком AI-права (право штучного інтелекту). Наприклад, існують позиції, які вважають AI-право не просто регулюванням штуч-

ного інтелекту, а новою філософією регулювання суспільства, новим етапом трансформації самого праворозуміння, джерел права та правотворчості. На нашу думку, питання розуміння джерел права в межах концепції AI-права потребує спеціального дослідження. Хоча вже зараз очевидно, що у цифрову епоху виникають нові типи джерел права (алгоритми, смарт-контракти, міжнародні техстандарти).

Узагальнюючим висновком є усвідомлення того, що для джерел права питання поєднання формального визначення джерел із їх етичною, когнітивною та цифровою валідністю постає основним викликом сьогодення.

Грунтовний аналіз зазначених вище концепцій праворозуміння сприяв визначенню власної позиції щодо їх використання під час формування розуміння джерел права. У роботі пропонується концепція формування джерел права, основні положення якої наступні.

1. Вихідне положення: конструктивне використання положень концепції правового забезпечення публічного управління інформаційної сферою України у процесі обґрунтування вибору джерел права. Трансформація державного управління у публічне управління зумовлює трансформації у розумінні природи права та джерел права.

2. Вихідне положення: розгляд концепцій праворозуміння з позиції «науково-дослідних програм», тобто, кожен тип праворозуміння має містити ідею, яка в сутності є сконструйованим концептом права [19, с. 216]. Такий підхід постає важливим кроком застосування системного підходу до визначення, зокрема, особливостей змісту джерел права.

3. Вихідне положення: поділяється позиція «плюралізму джерел права», які визначаються різними концепціями праворозуміння, кожна із яких робить свій внесок у розуміння природи права та джерел права.

4. Ідентифікація етапів визначення переліку формально-юридичних джерел права та інших джерел права, зважаючи на класичні та некласичні концепції праворозуміння: перший етап – етап початку цифрової трансформації суспільства (початкова цифрова трансформація); дру-

гий етап – перспективний етап глобальної цифрової трансформації.

5. На першому етапі визначення переліку джерел права запропоновано наступний алгоритм:

1) Використання концепції інклюзивного юридичного позитивізму («м'якого» позитивізму), яка має інтегративний характер. Тобто, до загальнообов'язкової юридичної форми привносяться природно-правові змістовні елементи, пов'язані з основними правами людини [29, с. 8]. У межах нашого дослідження (модель правового забезпечення публічного управління інформаційною сферою України) до формально-юридичних джерел права додаються моральні та етичні норми завдяки зв'язкам взаємодії джерел права із суб'єктами публічного управління (передусім, інституціями громадянського суспільства), які реалізують своє право опосередковано впливати на розробку юридичних джерел права.

2) Комплексне бачення концепції «м'якого позитивізму» та концепції правового забезпечення публічного управління інформаційною сферою України дозволяє усвідомити, що завдяки взаємодії складових моделі правового забезпечення (зокрема, джерел права, суб'єктів публічного управління) до концепції «м'якого позитивізму» опосередковано додається концепція солідаризму (соціологічна школа права). Тобто, вже опосередковано було враховано суспільні потреби, публічний інтерес як джерела права концепції солідаризму.

3) Формування джерел права складається із визначення переліку юридичних джерел права та неформальних джерел права (загальні принципи права, суспільні потреби та суспільний інтерес). Зазначені неформальні джерела права зумовлені запропонованою у авторській статті концепцією правового забезпечення публічного управління інформаційною сферою України.

6. На другому етапі визначення переліку джерел права використовується аналогічний алгоритм, і джерела права складаються із формальних і неформальних джерел права. Водночас, в умовах динамічної цифрової трансформації виникають

нові суспільні відносини, які не можуть бути оперативно врегульовані за допомогою формальних джерел права.

Концепція інклюзивного позитивізму передбачає врахування моральних, етичних норм та уявлень, цифрових кодексів, практики Big Tech, soft law як де-факто джерел права. Саме умови інформаційного суспільства та публічне управління вимагають впровадження ціннісного підходу, передусім дотримання прав людини, свободи інформації, захисту персональних даних та ін., що може досягатися шляхом імплементації моральних стандартів, етичних кодексів, цифрових норм ООН, ЄС (наприклад, GDPR).

Водночас, цифрові джерела набувають усе більшого значення (а згодом і ключової ролі) для правового забезпечення публічного управління інформаційною сферою України. Це зумовлює необхідність адаптації класичних принципів юридичного позитивізму до умов цифрової епохи, а отже, відбувається поступовий перехід до цифрового позитивізму. Неформальні джерела права: смарт-контракти, блокчейн, технічні стандарти, коди, алгоритми, цифрові протоколи.

Визнаючи динамічний вплив AI на удосконалення публічного управління та розвиток інформаційної сфери України, доцільно використовувати основні ідеї аналітичної юриспруденції, зокрема [39, с. 122] для побудови юридичних моделей в AI-праві. Встановлено, що аналітична юриспруденція створює логічну структуру, яка сприяє здійсненню техніко-юридичного аналізу, створення AI в праві.

7. Визначення структури формальних (юридичних) джерел права (на першому та другому етапі) потребують перевірки справедливості другої висунутої гіпотези на початку статті, яка буде перевірена у наступній публікації.

Проведені дослідження, на нашу думку, дозволили переконатися у справедливості першої висунутої гіпотези, що саме юридичні (формальні) джерела права (як невід'ємна частина джерел права) мають поставати складовою моделі правового забезпечення публічного управління інформаційною сферою України.

Висновки. Вважаємо, що анонсовану мету статті досягнуто, що підтверджується наступним.

1. Конструктивне використання основних положень системного підходу дозволило усвідомити, що кожний елемент системи має робити свій внесок у досягнення мети системи. Зокрема, обґрунтування напрямів удосконалення процесу формування джерел права сприяє створенню правових умов для досягнення Цілей сталого розвитку за допомогою впровадження моделі правового забезпечення публічного управління інформаційною сферою України. Модель розроблялася під конкретний публічно-правовий вимір та враховує Концепцію сталого розвитку й особливу роль інформаційної сфери України.

2. Відповідно до методології дослідження висунуто гіпотезу: «юридичні джерела права мають бути складовою моделі правового забезпечення публічного управління інформаційною сферою України».

3. Запропоновано здійснити перевірку висунутої гіпотези, виходячи із особливостей розуміння джерел права в межах різних типів праворозуміння, послідовно реалізуючи наступні етапи 1) акцентувати увагу на визначенні та розумінні правової природи та особливостей джерел права; 2) розкрити розуміння структурних елементів джерел права; 3) встановити вплив тенденцій розвитку як публічного управління, так і інформаційної сфери на особливості формування джерел права на сучасному етапі розвитку України та у перспективі.

4. Запропоновано та обґрунтовано концепцію формування джерел права, яка виходить із: 1) трансформації у розумінні природи права та джерел права у зв'язку із трансформацією державного управління у публічне управління; 2) позиції плюралізму джерел права, які визначаються різними концепціями праворозуміння; 3) впливу публічного управління та інформаційної сфери на особливості формування джерел права. Доведено справедливості висунутої гіпотези. Визначено напрями подальших досліджень.

Список використаної літератури:

1. Петров Є.В. Адміністративно-господарське право як підгалузь адміністративного права України : дис. ... докт. юрид.

наук : 12.00.07 / Харківський нац. ун-т внутр. справ. Х., 2012. 415 с.

2. Пархоменко Н.М. Концептуальні основи теорії джерел права. *Право України*. 2017. № 6. С. 9-16.
3. Tutunaru M. Study on real and formal sources of law. *Challenges of the Knowledge Society. Public Law*. 2014. P. 401-407.
4. Ісмаїлов К.Ю. Акти судової влади в системі джерел права України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Донецький юридичний інститут МВС України. Донецьк, 2012. 202 с.
5. Попко В.В. Система джерел транснаціонального кримінального права та принципи її побудови. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 1. Том 2. 2019. С. 167-176. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.1-2.29>.
6. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М., Журавський В. С. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / Відп. ред. О. В. Зайчук. К. : Юрінком Інтер, 2006. 685 с.
7. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми методології : монографія. К. : ТОВ видавництво «Юридична думка», 2008. 336 с.
8. Мельничук С.М. Джерела права: сучасні підходи до розуміння. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С. 164-168. DOI 10.32782/EP.2020.3.25. URL: <https://goo.su/UpMIR>.
9. Москаленко О.М. Джерела права Європейського Союзу (міжнародно-правовий аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ. Інститут законодавства Верховної Ради України. 2006. 17 с.
10. Ватрас В.А. До питання про визначення поняття «джерела сімейного права» у теорії сімейного права. *Науковий вісник Ужгород. нац-го унів-ту. Серія : Право*. 2019. Вип. 57 (1). С. 66-70. DOI <https://doi.org/10.32782/2307-3322.57-1.14>.
11. Арістова І. В. Стадник Р.І. Органи виконавчої влади України як розпорядники публічної інформації: теоретико-правові та практичні питання : монографія / За заг. ред. І. В. Арістової. К. : Видавничий центр НУБіП України. 2018. 233 с.
12. Пархоменко Н. М. Джерела права: теоретико-методологічні засади: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2009. 442 с.
13. Хомюк Н. С. Сучасна система джерел права України: загальнотеоретичні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Національний університет імені Івана Франка. Львів, 2015. 217 с.

14. Пархоменко Н. М. Джерела права: теоретико-методологічні засади : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2009. 36 с.
15. Воронкова О.І. Правове забезпечення публічного управління інформаційною сферою України: концепція та модель дослідження. Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. 2025. Випуск 105. С. 53-65. DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v105.2025.7>. URL: <http://apdp.in.ua/v105/9.pdf>.
16. Загальна теорія права : підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. К. : Ваїте, 2015. 392 с.
17. Калітинський В. М. Сучасні різновиди правових ідеологій: філософсько-правовий вимір : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Львівський держ. унів-т внутр-х справ. Львів. 2016. 20 с.
18. Малишев Б.В. Цілеспрямованість правової системи: теоретико-методологічне дослідження : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2013. 405 с.
19. Горобець К.В. Концепт права: спроба системної інтерпретації. *Філософія права і загальна теорія права*. 2015. № 1–2. С. 211-223.
20. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Х. : Право, 2008. 240 с.
21. Шерedyк О.М. Юснатуралізм – основа концепції міжнародного захисту прав людини у працях Г. Лаутерпахта. *Науковий вісник Ужгород. нац-го унів-ту. Серія Право*. 2021. С. 392-396. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.72>.
22. Цуркан-Сайфуліна Ю. В. Сучасні інтерпретації природно-правової доктрини щодо права і влади. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2017. С. 19-24.
23. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.06.2025).
24. Загальна декларація прав людини: Декларація ООН від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_015 (дата звернення: 03.06.2025).
25. Hume D. A Treatise of Human Nature (2nd ed., with text revised and notes by P. H. Nidditch). Clarendon Press, Oxford, 1978. 766 p.
26. Крапивін Є.О. Про відмінність «інклюзивного» та «ексклюзивного» юридичного позитивізму в сучасній англо-американській юридичній науці. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 42-46. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/5>.
27. Osman F. Avis, directives, codes de bonne conduite, recommandations, deontologie, ethique, etc.: reflexion sur la degradation des sources privees du droit. *Revue trimestrielle de droit civil*. Paris, 1995. A. 94, N 3. P. 509-531.
28. Харт Г. Концепція права. К. : Сфера, 1998. 238 с.
29. Малишев Б.В. Цілеспрямованість правової системи: теоретико-методологічне дослідження : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2013. 35 с.
30. Переш І.Є, Фрідманський Р.М. Юридичний позитивізм як передумова виникнення соціології права. *Закарпатські правові читання. Розвиток правової системи та європейська інтеграція України : матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (27–28 травня 2021 р., м. Ужгород)*. Ужгород. 2021 С. 49-53.
31. Корнієнко В. В. Загальне та особливе у природно-правовому мисленні. *Форум права*. 2008. № 2. С. 256-260. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2008_2_35.
32. Гай-Нижник П.П. Солідаризм як соціально-політична концепція: нарис історії розвитку в Європі та Україні. *Гілея*. 2011. № 44 (2). С. 5-24.
33. Шевченко О. С. Концепція солідаризму: історія, теорія та практика впровадження в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.0 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2019. 263 с.
34. Peter W. Martin, Digital Law: Some Speculations on the Future of Legal Information in Technology. 1995. URL: <http://www.law.cornell.edu/papers/fut95fnl.htm>.
35. Rosenoer J. Cyber Law: The Law of the Internet. 1997. 362 p.
36. Ennan R.E. Digitalization of law and formation of digital law. *Науковий вісник Ужгород. нац-го унів-ту. Серія: Право*. 2024. Том 1 № 83. С. 200-205. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.29>.
37. Дуравкін П. М., Гафич І. І. Сучасні виклики та майбутнє правового захисту персональних даних: під впливом роз-

- виту цифровізації. *Право та інновації*. 2023. № 3 (43). С. 89-100. DOI 10.37772/2518-1718-2023-3(43)-12.
38. Reidenberg Joel R. Lex Informatica: The Formulation of Information Policy Rules through Technology Texas Law Review. 1998. № 76. P. 553-593. URL: https://ir.lawnet.fordham.edu/faculty_scholarship/42.
39. Богінч. О.Л. Правова аналітика – сучасний дискурс. *Альманах права*. 2018. Випуск 9. С. 121-125.

Voronkova O. Sources of law as a component of the model of legal support for public administration of the information sphere of Ukraine

The article is devoted to the study of the understanding of the concept of «sources of law» and their structure as a component of the model of legal support for public administration of the information sphere of Ukraine in the context of sustainable development. This model is developed for a specific public law dimension and takes into account the Concept of Sustainable Development and the special role of the information sphere of Ukraine. The author determines the place and role of sources of law in achieving the goal of the social supersystem. The hypothesis is put forward: «legal sources of law become an integral part of the model of legal support for public administration of the information sphere of Ukraine». Three stages of hypothesis testing are implemented, based on the peculiarities of understanding the sources of law within different types of legal understanding. The first stage involves determining the legal nature and specific features of sources of law. The second stage is devoted to the disclosure of the structural elements of sources of law. The third stage reveals the impact of trends in the development of public administration and the information sphere on the peculiarities of formation of sources of law.

The author proposes and substantiates the concept of formation of sources of law based on the position of «pluralism of sources of law». This concept takes into account the provisions of another concept - legal support for public administration of the information sphere of Ukraine. The concept establishes that the application of inclusive legal positivism confirms the validity of the hypothesis put forward. Due to the interaction of the components of the legal support model (in particular, sources of law, public administration entities), the natural law concept and the concept of solidarity are indirectly added to inclusive legal positivism. The author establishes that the conditions of global digital transformation affect the emergence of new types of sources of law (algorithms, smart contracts, international technical standards, etc.) in accordance with the latest trends in digital law and artificial intelligence law (AI law).

Key words: legal (formal) sources of law, informal sources of law, types of legal understanding, nature of law, inclusive legal positivism, digital law, digital transformation, legal support, public administration, information sphere of Ukraine, Sustainable Development Goals.